

HAAPSALU LÄÄNEMAA

SWE

HAAPSALU
A.D.1279

Läänemaa – Natur, kur och kultur

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

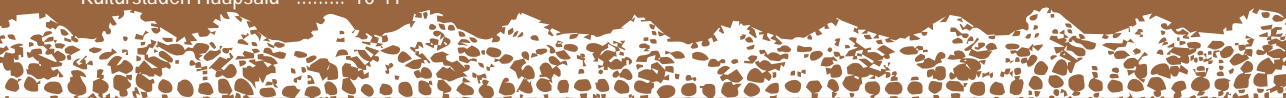
HAAPSALU

Haapsalu karta	3
Rundvandring i Haapsalu	4
Haapsalu – staden från medeltiden	6-7
Kurortsstaden Haapsalu	8-9
Kulturstaden Haapsalu	10-11

LÄÄNEMAA

Taebla	12
Risti	12-13
Kullamaa	13
Lihula	14
Hanila	15

Martna	16
Ridala	17-18
Vormsi	18-19
Oru	19
Noarootsi	20-21
Nõva	21
Läänemaa karta	22
Om Läänemaa	23

1. Gästhavn
2. Grand Holm Marina
3. Aibolands museum
4. Badstrand i Vasikaholmi
5. Cyrillus Kreeks bostads-museum och staty
6. Baltic Hotel Promenaadi hotell och restaurang
7. Peter Tjajkovskijs minnesbank
8. Hotell Laine och restaurang Blu Holm
9. Haapsalus Neurologiska Rehabiliteringssjukhus
10. Carl Abraham Hunnius staty (R. Haavamägi, 1928)
11. Kuursaal och strandpromenad
12. Rudolf Tobias staty
13. Maarja-Magdaleena ortodoxkyrka
14. Tennisbana
15. Polis
16. Johanneskyrka (1500)
17. Länsmuseum (gamla rådhuset 1775), Ilon Wiklands museum
18. Frihetskrigets minnesmärk
19. Biskopsborgen (1200-1500), museum och domkyrka
20. Svenska torget, skulptur Pojke med fisken
21. Wiedemanni gymnasium
22. Wiedemanni idrottshall, hostel Sport
23. Länstyrelse
24. Päeva Villa hotel
25. Cyckeluthyrning
26. Evald Okas museum
27. Kongo hotel
28. Haapsalu hotel
29. Kulturhuset, stadsgalleri, bibliotek
30. Läänsjukhuset, greve De la Gardies sommarslott (1830)
31. Metodistkyrka
32. Paralepa strand
33. Spa Fra Mare hälso-centrum och restaurang
34. Baptistkyrka
35. Ernst Ennos staty
36. Haapsalus kommunalhus
37. Post
38. Turistinformation
39. Aleksander Nevskis ortodoxkyrka
40. Gammal kyrkogård
41. Marknad
42. Eslands Järnvägs-museum och busstop
43. Haapsalus simhall, idrottshall och stadion
44. Galgbacke
45. Kommunikationsmuseum

Rundvandring i Haapsalu

Rundvandringen i Haapsalu börjar vid biskopsborgen (19) som är en av de bäst bevarade fästningarna i Estland. Från slutet av 1200-talet fram till 1559 var borgen centrum för Saare-Lääne (Ösel-Viks) biskopsdöme. Fästningen omringas av en 803 m långa mur. Borgens äldsta delar är från 1270-talet och består av den så kallade lilla borgen och domkyrkan. I kyrkan finns ett särskilt runt rum som är en dopkammare och här i ett av fönstren dyker vid fullmånenätter i augusti upp en kvinnogestalt – den Vita Damen. Enligt legenden är Vita Damen en ung flicka som trotsade klostrets regler och blev levande inmurad i kapellets vägg. Från borgens vaktorn öppnar sig en fantastisk vy över Haapsalu och dess områden. I borgen finns ett kaffe och ett museum, dessutom arrangeras konserter och föreställningar här.

Den stora öppna platsen framför borgen är ett gammalt torg, varifrån stadens äldsta gator börjar. Vid torget står det gamla rådhuset (17) från 1700-talet där läns museet finns idag. Bakom museet syns stadskyrkan – Jaani kyrka (16) (heliga Johannes kyrka). Den ursprungliga byggnaden är från 1400-talet och var egentligen byggd för att vara lager. Det förklarar varför kyrkan är orienterad i nord-sydlig riktning istället för i den mer normala väst-östliga. I kyrkan kan man särskilt betrakta det fem meter höga stenaltaret (från 1630) och predikstolen av trä (från 1707). Golvet framför altaret är täckt av gråstenar.

Från rådhuset fortsätter vandringen längs Linda tänav (Linda gatan). Vid korsningen mellan Linda och Rüüli tänav (Riddargatan) ligger Peters hus. Enligt sägnen stannade tsaren Peter den stora till här för att dricka te. I samband med hans besök uppstod flera legender som lever vidare i Haapsalubornas minnen. I det lilla gula huset som står snett mitt emot Peters hus har konstnären Ilon Wikland bott. Ilon Wikland är känd genom sina illustrationer i mer än trettio böcker som skrevs av Astrid Lindgren. År 1944 åkte hon själv, 14 år gammal, härifrån till Sverige. I Ilons bok Den långa långa resan finns tiden i Haapsalu beskriven. Bredvid Ilons Wiklands barndomshem ligger Maria Magdalenas kyrka (13) vid vars invigning tsar Alexander I deltog.

Följer man gatan ner, med Ilons hus på höger hand, kommer man fram till vattnet, till Suur Promenaadi (Den stora promenaden). Här var sommargästernas favoritställe ändra fram till andra världskriget. Promenaden börjar vid den gamla badstranden Aafrika (ja den heter så) och löper en bra bit längs strandkanten. I Promenadens park hittar vi statyn tillägnad den förste estniska professionelle kompositören Rudolf Tobias (12) (1873-1918). Statyn är gjord av skulptören Roman Haavamägi som också gjort ett solur (11) som står längs promenaden. På Promenaden ligger också sommarrestaurangen Kuursaal (10) (socitetshuset) och en utomhus scen. Kuursaaalen med sin vackra snickarglädje byggdes 1898. Inte långt från Kuursaaalen hittar man minnesmärket över Haapsalus kurorts grundare Carl Abraham Hunnius (9) (1797-1851). Hunnius, som arbetade som länsläkare, var den förste som la märket till att lokalbefolkningen använde havsleran vid ledbesvär. Han började vetenskapligt undersöka gytjtjans egenskaper och fann att den hade goda läkande egenskaper. År 1825 öppnades på så sätt den första gytjebadanstalten i Haapsalu.

Suur Promenaad byter efter ett tag namn och övergår då till att heta Sokolaadi Promenaadi (Chokladpromenaden) och där den slutar hittar vi en bänk till minne av den ryske kompositören Peter Tjajjkovski (6). Sommaren 1867 besökte han Haapsalu och här vid bänken brukade han sitta och njuta av soluppgången. Bakom bänken finns en stor byggnad som rymmer neurologiska rehabiliteringssjukhuset (8). Mittemot detta på andra sidan av gatan finns Laine (7), en av Haapsalus SPA anläggningar. Framför denna byggnad mot vattnen vid Väike Viik (Lilla viken) står en staty, uppförd av Juhan Raudsepp. Statyn heter Käppbrytaren och den symboliserar en tillfrisknad människa som inte längre har behov av sin käpp.

Vid fortsättningen längs Sadama tänav (Hamngatan), passerar man ett hus i funkisstil som också var ett sanatorium (hälsocentrum) men som idag rymmer en domstol. I slutet av gatan finns estlandssvenskarnas museum (2), Aibolands museum. Före andra världskriget var Haapsalu centrum för estlandssvenskarna, en grupp svenskalande som bott i Estland sedan lång tid tillbaka, kanske så långt bak som till vikingatiden.

Står du vid statyn Käppbrytaren och tvärt tvärs över Väike viik syns skulptur. Det är en byst som föreställer tonsättaren Cyrillus Kreeks (4) (1889-1962). Bakom denna finns hans hus som innehåller ett lägenhetsmuseum tillägnad tonsättaren. Längs Väike Viik promenaden finns också Bernhard Laipmans byst. 1905 var det oroliga tider i såväl Estland som Rysland. Laipman var böndernas talesman som kämpade för att ge dem bättre villkor under godsherrarnas ok. Men det gick inte så bra. Priset blev högt, han dömdes till döden.

Från Väike Viik svänger vi upp till Ehte gatan (Smyckesgatan) och därifrån till Wiedemanni gatan. Den senare har fått sitt namn efter språkvetaren Ferdinand Johann Wiedemann (1805-1887) som bodde här. Huset är märkt med en skylt. Alldeles bredvid på samma gata, ligger lekplatsen Ilons gård, som fått sitt namn efter Ilon Wikland. Bredvid lekplatsen finns ett barnbibliotek och på denna hittar vi en liten minnestavla. Där står att Alexander Gortshakov, en före detta rysk utrikesminister, var född i detta hus år 1798. Fortsätter vi gatan bort kommer vi till en stor byggnad, Wiedemanni gymnasium (21), som byggdes 1928. I skolans lokaler låg också det svenska gymnasiet som hade verksamhet här från i början av 1930-talet till 1940. På platsen har det funnits en skola sedan 200 år och den gamla byggnaden finns kvar fast mot Kalda gatan (Strandgatan). Det stora toppmoderna huset alldeles bredvid skolan är en gymnastikhall. I slutet på Wiedemanni gatan ser vi återigen vatten och vandringen fortsätter längs Öhtu kallas (kvällsstranden). Vid denna strandpromenad ligger en liten park med ett minnesmärke över Ernst Enno (35). Han var en poet som bodde i Haapsalu.

Redan från parken kan man se en av stadens pärlor, Haapsalus järnvägsstation (42). Järnvägsstationen som färdigställdes 1907, var byggd för att ta emot tsarfamilj med sitt följe. På den tiden var den 216 meter långa täckta perrongen Nordeuropas längsta. Varför den var så lång? Jo tsarens privata tåg hade just den längden! I tsarens privata väntrum finns idag Estlands järnvägmuseum. Från järnvägsstationen kan man fortsätta vandringen till Paralepa skog och strand (32) där man hittar Fra Mares SPA-anläggning (33) eller också kan man vända tillbaka och ta Jaama gatan (stationsgatan) och gå in mot centrum.

KÄRA BESÖKARE

Välkommen till den romantiska delen av Estland – till det orörda kustlandskapet i Västra länet – till Läänemaa. Välkommen också till Haapsalu, där gamla legender och en 700-årig historia möter nutiden.

Haapsalu överraskar – här finns den mysiga kurortstaden och den gamla borgen från medeltiden. Vi kan gå i den ryska tsar Peter 1:a fotspår eller få inblick i estlandssvenskarnas liv och leverna. Tycker du att Haapsalu verkar bekant på något sätt kan det bero på att du läst Astrid Lindgrens böcker och sett illustrationer av konstnären Ilon Wikland. Hon tillbringade sin barndom i Haapsalu och stadens gator och hus har inspirerat henne. Rövardottern Ronjas slott är just biskopsborgen i Haapsalu. År 2006 invigdes i Haapsalu ett eget museum tillägnat Ilon Wikland. Här finns många av hennes originalteckningar.

I Haapsalu kan ni klä upp er fint då ni tar en promenad i parkerna längs stränderna och då få en känsla för hur högreståndspersoner spatserade här för hundra år sedan. I staden kan ni njuta av klassisk musik i den största enskeppiga kyrkan i Norden eller lyssna till världskända poppmusiker som brukar spela i borgen. Haapsalu har flest solskenstimmar i Estland och det varmaste havsvattnet. Soldyrkare har kommit till rätt ställe.

Det är lätt att bli förälskad i Haapsalu. Här finns tysta krokiga gator anlagda för flera hundra år sedan, gamla staden med sina trähus och den mystiska Vita Damen. Hon uppenbarar sig som en siluett i ett av kyrkans höga fönster då det är fullmåne i augusti. De som besökt staden kommer ofta tillbaka. Haapsalu och Läänemaa har sedan lång tid tillbaka lockat författare, konstnärer och musiker från olika länder. Spåren av dessa finns ofta i stadens rika kulturliv. Eller som staty i någon park.

Läänemaa:s kust har flera vackra sandstränder där du inte behöver trängas. Här finns fina platser för den som söker avskildhet och vill njuta av tystnaden i naturen. I södra delen hittar vi Matsalu viken som har ett så rikt fågelliv att det lockar hit fågelskådare från när och fjärran. Läänemaa:s mossrika tallskogar erbjuder friskt luft för lungorna och ofta något i svampkorgen. Även de historieintresserade kan göra fynd i Läänemaa genom att besöka gamla kyrkor och herrgårdar.

Läänemaa är känd även som hemvist för estlandssvenskar. Från 1200-talet fram till 1944 kunde man höra svenska framförallt på Noarootsi (Nuckö) och Vormsi (Ormsö). Spår efter estlandssvenskarna i Läänemaa är mycket tydliga – särskilt på Vormsi där kyrkogårdens gravstenar domineras av svenska namn. Här finns också den största solkorssamlingen i världen.

Legenden om Vita Damen

Vid fullmåne runt midnatt i augusti uppenbarar sig en kvinnogestalt i ett av Haapsalus domkyrkas stora höga fönster. Det är Vita Damen. För mycket länge sedan var det inte tillåtet för kvinnor att vistas inne i borgen. En man hade blivit kär i en flicka och smugglade in henne i borgen utklädd till körpojke. Hennes röst var dock mycket ljus och drog till sig uppmärksamhet. Det hela avslöjades. Den stackars flickan blev därför inmurad

levande i en av kappellets väggar. När detta skede lovade hon att varje år visa sig som ett tecken på hennes odödliga kärlek.

Legenden om biskopsborgens kungarum

År 1351 kom den svenske kungen Magnus Smek till Haapsalu att förhandla med Haapsalus biskop. Till kungen hade man förberett vackra rum i biskopsborgen men plötsligt dök det upp ett hinder. Kungen skulle ha med

sig sin drottning. Enligt klostrens regler fick ingen kvinna komma in i domkapitlets boningsplats, i Haapsalus biskopsborg. I reglerna stod det ordagrant: "... och ingen kvinnas fot får överstiga klostrens tröskel".

De lärda herrarna började grubbla över reglerna och till slut kom de fram till en lösning. Då kungaparet kom fram fick drottningen sätta sig i en bärestol och hon bars in. Så drottningen steg inte över tröskeln och inga regler blev brutna.

HAAPSALU – STADEN FRÅN MEDELTIDEN

Under medeltiden var Haapsalu biskoparnas, köpmännens, krigarnas, hantverkarnas, fiskarnas och sjöfararnas stad. Det medeltida centrumet – den gamla biskopsborgen – ligger mitt i staden omringad av ett gatunät från samma tidsperiod, tråhus med snickarglädje och dagens stadsbildning. Ett par gånger om året fylls staden av människor som bär medeltida kläder. Då pågår flera aktiviteter med medeltid som tema.

Stora delar av Haapsalu är byggt på en halvö som för några hundra år sedan bestod av öar. Från 1200-talet fram till nu har marken kring Haapsalu höjts runt tre meter. Vad namnet Haapsalu betyder vet man inte riktigt men en teori är att namnet betyder Båton.

År 1279, då Haapsalus domkyrka hade blivit färdigställd och lilla fästningens murar var under uppbyggnaden, fick Haapsalu stadsrättigheter. Till skillnad från många andra städer kan Haapsalu bevisa sina stadsrättigheter med exakt årtal och en grundurkund, som utgavs av dåvarande Saare-Lääne biskopen Hermann I (Buxhövdén). Från slutet av 1200-talet och 300 år framåt var Haapsalu biskopsdömet centrum. Trots upprepade plundringståg, bränder och rivningsförsök står biskopsborgen kvar än idag. Innanför murarna

hittar vi en mäktiga enskeppig kyrka och intill den ligger den lilla borgen. På 1300-talet kompletterades kyrkan med en originell cylinderformad dopkammare, ovanliga i Norden men i Italien finns några att se. Just i dopkammaren mittenfönster uppenbarar sig den legendomspunna Vita Damen.

I början av 1500-talet, under biskop Johannes IV Kievels regeringstid (1515-1527), utvidgades borgen till dess nuvarande storlek med den långa ringmuren runtom. Han byggde också ett kanontorn vars rester syns idag precis bredvid huvudporten till området. Området utanför denna port förvandlades till stadens centrum, varifrån gatorna ledde ner till havet och hamnen. Gatunätet utanför borgen är i stort sett samma som då i början av 1500-talet. År 1775 byggdes ett rådhus vid torget invid borgen. Idag en rosafärgat byggnad som rymmer det fina länsmuseumet.

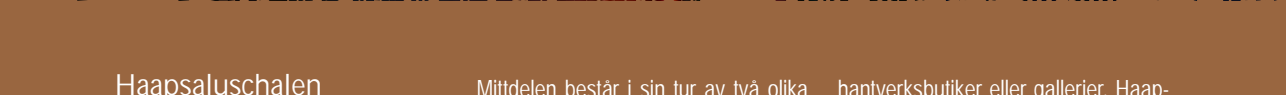
Under det Livländska kriget, som startades 1558, blev borgen skadad. Svenskarna som blev västra Estlands herremän 1581 började ett år senare att moderniserade borgen och byggde jordbastioner och ett nät av valgångar som är unikt för Baltikum. När biskopsdömet försvann förlorade borgen sin politiska och ekonomiska betydelse. Borgen tillsammans med staden köptes av familjen De la Gardie, som planerade bygga om den till ett modernt praktfullt renässansslott. Arbeten avbröts dock 1688 på grund av en eldsvåda. Den inre "Lilla borgen"

förblev i ruiner medan domkyrkan återuppbyggdes. På grund av att gamla klocktornet brann ner placerades kyrkklockorna i vaktornet. Där hittar vi dem än idag. Borgen rymmer också en av Estlands största legender – myten om den Vita Damen. Hon visar sig i dopkammarens fönster under augusti nätterna då det är fullmåne. Några enstaka utvalda har sett henne även i februari och april.

Invid kyrkan ligger domkapitelrummet där det idag finns ett museum som berättar en del om borgens historia. I vaktornet kan man se två stora klockor, vars klang vid varje heltimme meddelar tiden över hela staden. En av dessa klockor kastades år 1650 ner av tjuvar. Klockan sjönk dock ner så djupt i marken att rövarna inte fick loss den, stölden misslyckades. Det går att gå upp i vaktornet och den slingrande smala trappan med de oregelbundna naturstenarna är bara den en upplevelse. Väl uppe i tornet erbjuds den bästa överblicken över Haapsalu. På somrarna finns ett kafé uppe på lilla borgens terrass. Lilla borgens innergård och stora planen innanför ringmuren används för olika utomhusevenemang.

Varje år under första veckan i juli hörs ålderdomliga instrument och gammal musik från Haapsalus domkyrka. I slutet av juli arrangeras en stråkinstrumentfestival "Viulimängud". I augusti under fullmåne perioden väcks legenden om Vita Damen till liv.

Haapsaluschalen

Något som alltid ingick i resväskorna på väg hem hos dem som besökte Haapsalu för hundra år sedan var en lokalt tillverkad schal. Den är stickad i ett fint yllegarn och så tunn att den går att dra genom en vigselring.

Den traditionella Haapsalu schalen är fyrkantig med sidan 100-150 cm. Schalen består av två delar: En mönstrad päsdyd kant och en mittdel.

Mittdelen består i sin tur av två olika mönster. Schalen stickas helst av fin lammull, på trästickor nr 3-4. Den färdiga schalen tvättas lätt i varmt vatten med tvål, sköljs och sätts direkt på en ram men inte i för stark spänning. Den mest eftertraktade är den vita schalen.

Kunskaper och traditioner att sticka Haapsaluschalen har förts vidare från generation till generation så idag går det fortfarande att få tag i den i

hantverksbutiker eller gallerier. Haapsaluschal med specialmönster har ägts av svenske kungen Gustav VI Adolf och Greta Garbo. Drottning Silvia äger också en!

KURORTSTADEN HAAPSALU

Redan 1825 började kurortsverksamheten i Haapsalu. Det var läkaren Carl Abraham Hunnius upptäckt som blev starten. Han hade sett att havslera från vikarna utanför Haapsalu lindrade och botade olika sjukdomar. Det blev början på en kurortsverksamhet som hållit på sedan dess. Alltså i 180 år! Efter att den första gyttejebadsanläggningen startade 1825 invigdes inom kort tid ytterligare tre stycken. Den ryska tsaren och med honom ett stort antal hovfolk började hitta hit. Detta lockade i sin tur andra potentater till staden. Vissa byggde till och med egna sommarresidens längs stränderna. Runt 1900 började också mer vanliga borgare besöka Haapsalu. På de soliga strandpromenader och i Kuursaals restaurang (societetshuset) hittade vi då elegant upplådda damer och herrar. Vid det blå vattnet lekte ljuskädda barn under bevakning av damer klädda i spetsklänningar och den populära Haapsaluschalen. Så tunn att man kan dra den genom en vigselring.

I Haapsalu blev Kuursaal med sin snickarglädje färdig 1898. Huset finns som ett under kvar än idag. Vid sekelskiftet 1900 anlades också olika strandpromenader som senare pryddes med konstnären Roman Haavamägis skulpturer. Tack var tsaren Nikolai II donationer kunde en järnväg mellan Tallinn och Haapsalu invigas 1905. Året därpå var den pampiga järnvägsstation klar. Den hade då Europas längsta perrong under tak, hela 216m. Varför just den längden? Jo just så långt var tsarens eget tåg! Idag finns här fint järnvägmuseum.

Kuursaal med sin utomhusscen och Suur Promenaadi (Stora promenaden) är fortfarande en väsentlig del av sommarlivet i staden. Kuursaal fungerar som sommarrestaurang, där man på kvällarna kan äta, dricka lite vin eller bara ta en kaffe och lyssna på musik och dansa. Runt huset har man planterat mer än 700 rosor och de sprider sin doft över platsen.

Flera tsarer tillbringade sina somrar i Haapsalu, Nikolai I:a och II:a till exempel. Här bodde också kompositören Peter Tjajkovskij (sommaren 1867), den ryske konstnären Nikolai Roerich

(somrarna 1880 och 1910), polarundersökare Eduard von Toll (sommaren 1898) och många andra. Till minnet av Tjajkovskij har en bänk satts upp vid en av promenaderna. Här brukade han sitta på kvällarna och njuta av utsikten. I Haapsalu skrev Peter Tjajkovskij sin VI symfoni, där ett litet stycke är hämtat ur en estnisk folkvisa „Kallis Mari” (Kära Mari). En strof ur denna är inristad på bänkens ryggstöd. Här blev den första delen klar av Tjajkovskijs opera "Vojevod" och kompositionen "Mälestusi Haapsalust" (Minnen från Haapsalu) skapades.

Spår och legender efter ryska tsarer hittar man i Haapsalu redan från 1715, då Peter I besökte Haapsalu i sitt sökande efter en flottbas. Näst sista helgen i juli kan man träffa på tsarens alter ego med sitt följe på Haapsalus gator. Det är SEE teatern som har bestämt att hålla historien vid liv genom att gå runt i stan och berätta om vad Peter I gjorde på olika ställen. Idag har Haapsalu blivit en favoritplats för hälsobesökarna från Finland, Sverige och Tyskland. På Laine och Fra Mare SPA-centrum kan man bada gyttejbad och njuta av andra kurerande procedurer.

KULTURSTADEN HAAPSALU

Haapsalus långa historia, de gamla gatornas hemligheter, evenemangskalendariet och intressanta människor lockar många besökare till staden. Många kommer sedan tillbaka för att upptäcka mer.

I Haapsalu kan man tillbringa sin tid på olika sätt. Man kan solbada på stranden, titta tillbaka i tiden på Läänemaas länsmuseum, järnvägs-, borgens-, eller estlandssvenskarnas museum. Några kilometer utanför stan mot Tallinn, nära Taebla, kan natur- och konstluskare besöka konstnären Ants

Laikmaas hemmuseum. Han är Estlands motsvarighet till svenske Anders Zorn. Konstintresserade hittar flera gallerier längs huvudgatan i Haapsalu, samtidigt kan man kika in i hantverksbutiker och har man tur går det att se hur en Haapsalu schal tillverkas.

I Haapsalu finns två teatrar – Randlane och SEE. Konserter och föreställningar äger rum i Kuursaal, i borgen och kulturhuset. En viktig del av stadens sommarliv är alla restauranger och kaféer.

I Haapsalu finns många olika evenemang som lockar människor med kulturintressen: festivalen med klassisk musik, glasdagarna, Promenaadi

Sümfionett, den teatrala promenaden med tsaren Peter I, stråkmusikfestivalen, Haapsaluschalens dag, dramat om den Vita Damen, Augustibluus och medeltidsfestivalen Solemnitas Hapsaliensis är några av de evenemang som äger rum i Haapsalu.

Till Haapsalu och Läänemaa är det många av Estlands konstnärer, musiker och författare som flyttat. Detta påverkar givetvis stadens kulturella utbud. Evenemangskalendern är fullsmockad. Det är alltid något på gång i Haapsalu.

TAEBLA

Taebla kommun ligger mitt i Läänemaa. Denna kommun är den enda i hela länet som kan vara stolt över att ha en skid- och hoppbacke. I kommunen finns även kulturella platser – konstnären Ants Laikmaas hem-

museum i Kadarpiku by, vid Kuliste äng finns en festplats med utomhusscen, gamla fästningsplatsen Hallimägi och Koelas hembygdsmuseum. Sevärd är också Paliveres herrgård och dess park.

RISTI

Risti (korset) är som namnet säger länets korsningspunkt och porten till Läänemaa och öarna. Den vackra naturen och våtmarkerna, som på vissa ställen når ända fram till vägen, har blivit favoritplatsen för naturintresserade.

Rundtur till södra Läänemaa

Rundturen till södra Läänemaa tar oss österut längs Tallinn vägen från Haapsalu mot Risti, därifrån vidare söderut till Lihula och Virtsu och sedan tillbaka till Haapsalu via Martna och Ridala. Strax före Taebla finns en skylt som visar vägen till konstnären Ants Laikmaas (Estlands motsvarighet till Anders Zorn) hemmuseum (1). 1932 flyttade konstnären dit och byggde sig ett egensinnigt hus präglad av den nationalromantiska stilen. I den 7 hektar stora parken, som Laikmaa skapat själv, begravdes han 1942. I den artrika parken finns än idag ekar som konstnären planterat själv som minne av estniska författare som besökte honom, Marie Under, Friedebert Tuglas, Gustav Suits med flera.

Vid fortsättningen längs Tallinnvägen kan

man på vänstra sidan strax efter Taebla se Lääne-Nigulas kyrktorn (2). Inte långt från kyrkan i Uetoa gården finns Koelas hembygdsmuseum (3) med många föremål och redskap som behövdes för att driva en gård för länge sedan. Vid Vöntküla precis vid vägen kan man se en stolpe med färgglada band (4) och som kröns av storkbo. De färgglada banden är ditsalta av brudgummar på sin bröllopsdag, på så sett "beställer" de sin barnlycka: ju högre upp på stolpen brudgummen binder bandet desto fler barn blir det i familjen.

Om man svänger in till Risti (5) samhälle västerifrån syns på vänstra sidan ett monument gjord av järnvägsräls som står resta mot skyn. Skulpturen heter "Järnvägsspåren minns" och är ett minnesmärke över de knappt 3000 människor som deporterades från Läänemaa till Sibirien 1941 och 1949. De flesta återkom aldrig.

Nära Risti längs Haapsalu-Tallinnvägen kan man se Marimetsas stora våtmarker (6). Denna myrmark är naturskyddad och är ett av de äldsta och mest mångfacetterade med sitt system av pölar och småsjöar i Estland. Här häckar ängshök, ormråk och kungsörn. Vid kanten av området leker både tjäder och orre. Bland de sällsynta växterna finns här kärrknipprot, gulyxne och pors. För den som vill ge sig ut i Marimetsa våtmark finns en 5,5 km lång plankstig som börjar vid Rõuma längs Risti-Virtsuvägen. Här finns också ett fågelskådningstorn och informationstavlor.

Efter Risti 12 km längs Risti-Virtsuvägen syns Koluveres gamla biskopsborg (7). Den första borgen var troligen grundad redan på 1200-talet av biskopens vasall, familjen Lode. I början av 1300-talet kompletterades borgen med ett fyrkantigt torn, på 1300-1400-talen byggdes den om till konventhus och på 1500-

KULLAMAA

Kullamaa har en lång kulturhistoria. Än idag blomstrar här blåsorkester- och körsångsmusik samt sångfestivalernas kultur. Präster som arbetade här för mycket länge sedan har viss anknytning till det estniska språkets

utveckling. Kullama är också födelseplatsen för Estlands första professionella kompositör Rudolf Tobias (1873-1918) samt Gustav Hirsch (1828-1907), som var den ryska tsarers Alexander III och Nikolai II personlige läkare.

talet kompletterades byggnaden med ett stort runt kanontorn. År 1439 blev slottet ett av residensen för Saare-Lääne biskopen. Borgen hade en viktig roll under det Livländska kriget (1558-1583), här var det bataljer med upprörda bönder och senare var det strider mellan polska, svenska och ryska trupper. På 1600-talet då borgen tillhörde familjen Löven som byggde till och kompletterade med fler hus. 1771 köptes Koluvere slott av ryska kejsarinnan Katarina II som skänkte det till sin älskare furst Grigori Orlov. På 1780-talet förvisade hon en prinsessa Augusta Carolina av släkten Württemberg till Koluvere. Prinsessans vistelse och hennes död den 16 september 1788 omges av mystiska händelser som än idag är höljt i dimmorna. I slutet av 1700-talet skänkte ryska tsaren Paul I Koluveres egendom till fältmarskalk Buxhoevden, vars familj ägde herrgården fram till år 1917 då den övergick till att vara statlig egendom. Idag

är huset åter i privat ägo efter att ha rymt skiftande verksamheter under sovjet-tiden som sinnessjukhus och ungdoms-hem.

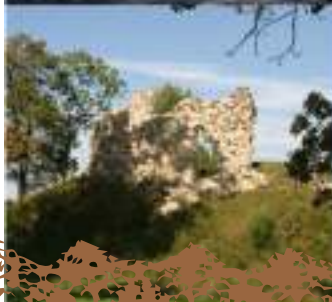
Från Koluvere går vägen till Kullamaa (8), vars äldsta byggnad är kyrkan som byggdes i slutet av 1200-talet. Från början utan torn och kor byggda enskeppiga fästningskyrka var senare vid flera tillfällen ombyggd. Inne i kyrkan bör besökaren uppmärksamma en predikstol i renässansstil (1626), triumfbågens Kolgata grupp i barockstil (1682) och gravskriften för pastor Heinrich Göseken (1628) som var den förste som skrev ner estniska språkets regler. På kyrkans golv ligger fem gravstenar från 1600-talet och prinsessans Württenbergs grav. Vid Kullamaas kyrkogård står det äldsta solkorset i Estland. På korset har man ristat in år 1621 och text "Sitta Kodd Matz" (skitsäcken Matz). Enligt legenden hade

Matz gått längs vägarna med sin stora säck och plockat upp hästspilling och sedan gödslat med det på sin åker. På hans åker växte på så sätt extra kraftigt med råg och Matz blev en rik man. Kullamaas folk vet att det förr verkligen fanns en Sitta Kott Mats gård här. Men svenska språkspecialister påstår att texten i själva verket är skriven på estlandssvensk dialekt: SITTA KODT MATZ skulle i så fall betyda Matz i Guds ro. Bredvid Kullamaas kyrkogård ligger en liten backe Rohumäe. Där låg en 2000m² stor fornborg som användes av ester på 1000-1100-talen.

Längre fram på Risti-Virtsu vägen kommer vi fram till Läänemaas största å Kasari (9) som är 112 km lång. Kasaris strandäng (4000hektar) är Nordeuropas största äng av denna typ som alltså är vattentäckt vid högvatten. Här stannar tusentals svanar, gäss och ånder till. För inte så länge sedan renoverades den

LIHULA

Lihula är centralort i södra Läänemaa och är med sina 1500 invånare näst största staden i länet. I Lihula kommun ligger en stor del av det unika fågelriket Matsalus naturskyddsområde. Hit kommer fågelskådare från hela världen. Också paddlare och naturvänner uppskattar området.

gamla Kasaris bron från 1904. Då den byggdes var den längsta järnbetong bron i världen (308 m lång och 7 m bred).

Vi fortsätter längs vägen och på högersida står Kirblas kyrka (10) som byggdes i början av 1500-talets. Enligt legenden var det svårt att enas om var kyrkan skulle byggas och byborna bad de högre makterna om råd. Då från en klarblå himmel dök det upp ett svart åskmoln och ovanför Kirblas backe hördes en kraftig smäll varefter det mörka molnet försvann lika snabbt som det dök upp. Folk förstod att det var tecken från Gud och de skyndade sig upp till berget och där såg de att blixten hade slagit sönder ett stort flyttblock som förr användes som offersten. Här skulle kyrkan byggas. Från Kirblas kalkstensbrant öppnar sig en vy där stora delar av Kasaris ångar är synliga.

Åker ni närmare Virtsu syns snart en annan höjd där staden Lihula (11) (Leal) ligger. Lihula omnämns första gången 1211. Då bestämde Rigas ärkebiskop Albert att Lihula skulle vara centrum för Estlands biskopsdöme. Men det tog några år innan beslutet verkställdes. Området var bebott sedan länge, esterna hade haft en fornborg här. År 1220 erövrades området av svenskarna, men samma år, den 8 augusti, attackerades de av öselbornas styrkor och hela 500 svenskar slogs ihjäl. År 1228 var det klart att Lihula skulle vara centrum för Saare-Läänes biskopsdöme (som inkluderade

dagens Läänemaa och flera öar). I stället för esternas fornborg, som revs och brändes ner, byggde man 1238-1242 en stenborg. Denna är den mest unika borgen i Baltikum från denna tidsperiod. Orsaken är att den var den första som byggdes efter den tidens toppmoderna byggkonst och att den var ett stort steg framåt ur militär försvarsbetydelse jämfört med de gamla borgarna. Fästningens utrymmen delades mellan Saare-Läänes biskop och den livländska orden. Dessa var dock båda maktlystna och att samsas under samma tak gick dåligt. Därför flyttade biskopen i mitten av 1200-talet biskopscentret till Gamla-Pärnu flera mil söderut. Under det livländska (1558-1583) kriget styrdes borgen i tur och ordning av sina erövrare: danskar, svenskar, tyskar och ryssar. Efter detta krig förlorade Lihula sin betydelse som centralort.

Den nuvarande herrgården i Lihula byggdes i nyklassicistisk stil runt 1840 av familjen Wistinghausen. Här finns idag ett museum som presenterar staden, områdets historia där många arkeologiska fynd från trakten visas. Här finns också turistinformationen och en resebyrå som har specialiserat sig på naturturismen både lokalt och i hela Estlands. På borghöjden finns Lihulas sångscen och på andra sidan vägen ortens kulturhus (1989). Lihulas centrum som ligger runt Tallinn vägen är ett bra exempel på 1800-talets samhälle med många fina hus. Vid huvudgatan ska man

lägga märke till Elisabeth kyrkan (1876-78) och den före detta Jaani krog.

Vi åker vidare mot Virtsu och kommer fram till Karuse kyrka (12). Den är byggd under andra hälften av 1200-talet. Också den byggdes som enskeppig fästningskyrka utan torn. Bland inredningen ska man lägga märke till dopstenen i gotländsk stil, som är lika gammal som kyrkan, samt predikstolen (1697). I Karuse kyrka är troligen Livländska ordens mästare Otto von Lutterberg begravd. 1270 utövade litauer en stor krigsråd till Saaremaa (Ösel). På vägen tillbaka med stora krigsbyten i bagaget möttes de av ordenstrupper och under slaget stupades den ovannämnda ordens mästare. Man tror att Lutterbergs gravsten är den som har en krigare inristade.

Från Karuse svänger vägen mot Vatla (13). På borgens backe finns Vattlas fornborg. Borgens gård omringades av en vall som var två-tre meter hög och den blev på utsidan ett med den naturliga 8-9m höga backen. I Vattlas centrum ska man notera herrgården och kringliggande hus (14). Herrgården som 1807 gick över i Otto von Rosens ägo är en av de mest representativa i Läänemaa. Det unika är den så kallade frissalen i gråa toner samt gudsherrrens sovrum i gotisk stil som är placerad i den stora mantelskorstenen. På dess väggar har man målat exotiska växter från sydliga länder. Idag inrymmer herrgården Vattlas grundskola och bibliotek. Den ovalformade innergården

HANILA

Hanila kommun ligger vid havet här finns också ett färjeläge för vidare transport till de stora öarna Saaremaa (Ösel) och Muhu. För besökare erbjuder Hanila kommun utmärkta medeltida kyrkor samt variationsrik natur. Här ligger Puhtu-Laelatus och Nehatus naturskyddsområden.

avgränsas av en bågformad lada med stall. Enligt legenden slog godsherren vad med en annan hög herre att han kunde bygga ett så stort att det inte gick att se det ena hörnet om man stod vid det andra. Och bygger man bågformat, som von Rosen gjorde, behöver inte huset vara så långt för att dessa krav skall vara uppfyllda!

En dryg mil från Vatla längs Risti-Virtsu vägen hittar vi Hanila by (15), kyrka och ett museum. Kyrkan är byggd under 1200-talets andra hälft och har de ursprungliga parfönstren kvar. Kyrkans triumfbåge är ovanligt smal och hög, 13 stycken ovanliga trapetsformade gravstenar är också sevärda. Nära kyrkan i den gamla skolbyggnaden finns idag Hanilas museum där man kan se gamla arbets- och vardagsredskap.

Vid fortsättningen mot Virtsu kommer vi fram till Puhtu-Laelatus naturskyddsområde, som tillsammans med närliggande Nehatu bildar ett sammanhängande skyddsområde. Den del som täcker strandområden karakteriseras av sitt rikliga fågelliv, artrika florán, skogar och våtmarker samt den långa strandlinjen.

Vid infarten till Virtsu (16) samhället kommer vi fram till hamnen, varifrån man har färjeförbindelse med Saaremaa (Ösel). På medeltiden tillhörde Virtsu familjen Uexküll, som på 1430-talen lät bygga en fyrkantig vasallborg vid stranden. Idag finns bara ruinerna kvar.

På vägen tillbaka mot Lihula finns nära Kömsi över 2000 år gamla stengravar (17). En av gravarna är rekonstruerad i samband med en utgrävning och genom att studera en annan grav går det att få en uppfattning om hur gravsättarna arbetat när de konstruerat graven med alla stenar i lager och formationer. Bland de mer värdefulla fynden som gjordes vid utgrävningar var smycken från Volga-Oka trakten. I närheten av gravarna ligger en ryskortodox kyrka.

Vid färden från Kömsi mot Kukuranna (18) (Tuppstranden) kommer vi fram till Salevera Salumägi (19). Det är en ungefär 20 meter hög ås, vars nordvästra sida är en brant kalkvägg. För inte så länge sedan upptäckte arkeologerna att det funnits en borg här, troligen mellan 2-3 tusen år gammal. Idag täcks åsen av en ek- och blandskog, vid den branta väggen växer en unik dungskog. Här håller Estlands största fastlandssnigel till- vinbärssnäckan. I väggens sprickor övervintrar snokar, huggormar och kopparormar. Från väggens östra sida finns en rännil som benämns ogonkalla i Estland. Vattnet anses läka ögon och den som tvättar sig med detta vatten kommer att se yngre ut. I Salevera Salumägi finns en 15 km lång vandringsled.

Strax före Lihula visar vägvisaren till höger – till centrum för Matsalus nationalpark (20) Penijõe herrgård. Nationalpark består av Väinameres småöar, själva Matsalu viken och dess vassom-

råden, ängs- och hagmarkerna. På skyddsområdet har registrerats 275 fågelarter varav 162 är häckande.

I Penijões herrgård som renoverades år 2000 finns ett museum som presenterar Matsalus natur och andra sevärdheter. För besökare finns utkikstorn och vandringsstråk. Från Kloostri utkikstorn (a) öppnar sig vyn över Kasaris äng, från från Penijões torn (b) syns ett stort vassområde, från Suitus torn (c) som är det högsta av Matsalus utkikstorn (21m) öppnar sig ett vackert skogsområde, strandängar och böljande vass och från Keemu torn (d) syns Matsalu viken, öarna och vassen.

Från Matsalu vikens norra sidas olika torn kan man se följande: från Rannajões utkiksplattform (e) ser man över Matsalu viken, från Haeska torn (f) syns Matsaluviken och dess fågelrika strandängar, från Kiidevas (g) utkik Matsaluviken och från Jugassaare tornet (h) ser man öar som hamnar norr om Puise halvön. Matsalus natur lär man känna bäst via vandringsstigarna – Penijõe, Salevere Salumäe spåren, Suitu och Kiideva-Puise har så kallad kunskapsstig liksom Näarikivis strandäng och Keemu. Den bästa tiden att besöka Matsalu för fågelskådarna är under vår och höst då en stor mängd flyttfåglarna mellanlandar i trakten.

MARTNA

I Martna kommun samlas sommartid många skådespelare för att uppträda på Saueaugus Isatbergård. Här finns också det enda fågelskådningstornet som går att komma upp i med fullstol. För historikintresserade kan det vara intressant att kika in på Suure-Lähtru herrgård, Martnas kyrka och Keskvere herrgård.

När man svänger till Haapsalu-Laiküla vägen går vägen från Kurevere till Keskvere (21). Längs vägen ser man Keskveres herrgård från 1700-talet i barockstil. Byggnaden hade från början en mantelkorsten och vassitak och utseendemässigt påminde den mest om en gammal bondegård.

En bit från Kurevere visar vägvisaren mot Martna (22). Den på 1500-talet byggda Heliga Martins kyrka är för att vara en enskeppig kyrka ovanligt bred. Kyrkan byggdes av biskopen Orgas vars familjevapen syns ovanför kyrkans norra portal. Av kyrkans inventarier är den äldsta dopsten i gotländskstil (ca 1500). Altarväggen byggdes runt 1700 och predikstol i empirstil är från 1820. Väggen med vapensköldar från 1700-talet är i storleksordningen den tredje största samlingen i Estland efter dem som finns i Tallinn i domkyrkan och i S:t Nicolaus kyrkan. Konserverade är tio vapen.

Fem kilometer från Martnas centrum ligger Suure-Lähtru herrgård (23) som är byggd i tidig klassicistisk stil. Herrgården

byggdes 1775-1778 av Karl Gustav von Baranoff åt sin nygifta äldste son Heinrich. Idag är herrgården i privat ägo, ägarna har öppnat ett museum och anordnar olika evenemang.

När man kommer tillbaka till Laiküla-Haapsalu vägen visar vägskylltar till Haeska (24), Matsalu vikens norra strand. Från det 10m höga utkikstornet i Haeska får betrakaren en bra vy över viken och strandängarna. Haeskas utkikstorn räknas som det bästa fågelskådningstornet i norra Europa. 1997 anordnades en internationell fågelskådningstävling och under de 24 timmarna då tävlingen pågick såg man i Haeska 128 olika arter av fåglar. Bredvid utkikstornet ligger i klassicistiskstil 1805 byggda Haeskas herrgård, som genom olika ombyggnationer förlorat sitt ursprungliga utseende.

Cirka tio kilometer från Haapsalu går till mot Puise (25) och Kiideva (26). Där vägen delas i två svänger vi till höger och kommer fram till Puise näset, som avgränsar Matsalu vikens nord-västra

del från Väinameri. Här i närheten finns flera småöar och holmar varav de största är Tauksi, Krimmi, Laekarahu och Kakra- rahu. Puise näset var under 1600-1700- talen ormsösvenskarnas fiskeställe. Under fiskeperioden bodde svenskarna här under tillfälliga förhållanden.

Puise och Kiideva förbinds med ett vandringsled. I början av den finns Löpre ek som är ett naturminne. Kiideva är en av de äkta fiskebyarna i Läänemaa, där fiskestugor står tätt inpå varandra. Kiideva by delas i två delar: Kiideva by runt herrgården (Hoff Kiedepee, omnämndes första gången 1614) och den fiskeby som ligger på stranden – Kiideva Kalaküla (Kiidevas fiskeby). Kiidevas by är omnämnd i den Isländska sagan, där det berättas om den svenske kungen Ingvars fälttåg mot estniska folkstammar runt år 600. Sannolikt var det i närheten av Kiideva som kungen stupades och begravdes på stranden. Sagan talar om ett ställe som kallas för Stenen och namnet Kiideva kommer från det estniska ordet för sten; kivi.

RIDALA

Ridala kommun går som en ring runt Haapsalu kommun utom mot havet. För mycket länge sedan hette Ridala Rotalia eller Rotelewichi och var en fornhistorisk socken. I södra Ridala finns en del av Matsalus naturskyddsområde. Ridala erbjuder upplevelser i form av gamla kyrkor och slott samt från fågelriket. Från sovjettiden finns ett stort förfallet militärt flygfält på vägen ut om färjeläget Rohuküla. Härifrån går färjorna till Hiuma (Dagö) och den gamla svenskon Vormsi (Ormsö).

Väl tillbaka på Laiküla-Haapsalu vägen kommer vi snart fram till Ridalas kyrka (27). Ridalas Maria-Magdalena kyrka är en av de äldsta sakralbyggnader i Estland. I likhet med andra kyrkor i västra Estlands från 1200-talet har också denna tjocka stenmurar med smala fönster, är enskpeppig med ett torn. Tornet byggdes dock först på 1400-1500-talen. Vanligtvis byggdes tornen framför huvudingången men här är den uppförd framför sidoingången och tack vare det är huvudportalen välbevarad. Ovanför portalen i gotisk stil finns en nisch där kyrkans helgon Maria-Magdalenas statyett står. Denna är en av de äldsta skulpturfigurer i Estland. I korets väggar går att ana fragment av en väggmålning, en fresk. Av kyrkans inventarier är den viktigaste altarbordet från 1600-talet men den samtida triumfbågen och predikstolen är också värda att studera närmare. 1678 kompletterades kyrkan med en altärvägg i barockstil rikligt dekorerad med olika figurer. 1995 stals den mer än hundra år gamla altartavlan. Under denna fanns dock en mer värdefull trägravyr från 1600-talet som föreställer nattvarden. I

Ridalas kyrkogård finns mycket värdefulla gravstenar från 1200-talet i form av solkors och trapetsformationer. Mycket gamla är också två massiva stenkors nära kyrkans huvudingång. Det mesta pekar på att Ridala var områdets centrum före 1200-talet då tyska orden började dominera i Estland. Några kilometer från kyrkan ligger platsen där den forna borgen Tubrilinn stod. Arkeologerna har runt Tubrilinn grävt många boplatser och just mängden talar för att Ridala var den tätast bebyggda socknen i forna Läänemaa. En gammal benämning på Läänemaa är Rotala talar också för att Ridala (=Rotala) var centrum i regionen.

Rundtur till väster och öarna

Om vi åker från Haapsalu mot Rohuküla via Paralepa skogspark kommer vi fram till Pullapää (28). Naturparken med sitt växlande landskap är passande för en cykeltur. Pullapääs skönhet upptäcktes redan på 1800-talet av stadens sommar-gäster som tyckte om att göra utflykter hit.

På Pullapääs udde finns ett minnesmärke ägnat den ryska tsaren Alexander III. Enligt folkmun tyckte Alexander III att komma hit och steka potatis i elden och dricka sin favoritdryck – imperatorskoje (lika delar vodka och champagne). Pullapää bjuder också på det som inte är naturskönt. Här kan du få en inblick i hur en sovjetisk militärbas kunde se ut. Det handlar om Kiltsi flygfält (29) som började byggas redan 1939, efter att Ryssland fått Estland att gå med på att etablera baser i landet. Flygfältets landningsbana är täckt av betong och är 2,5 km lång och 40 meter bred. För flygplanen fanns 28 betonghangarer samt flera andra byggnader, i dag i olika stadier av förfall. Alldeles nära vägen mellan flygfältet och Haapsalu, vid en skarp kurva, finns Kiltsi herrgårdsruiner. Första gången omnämndes herrgården 1323 under namnet Alba Curia men inga lämningar av just den byggnaden har hittats. Däremot den som byggdes ovanpå där de äldsta delarna bedöms härstamma från 1400-talet. Herrgården var byggd som slags fästning med väggar som är 1,5 m tjocka och ovanför ingången finns öppningar som är

avsedda att välkomna en önskad besökare med kokande tjära. Byggnaden användes av den sovjetiska armén som förråd fram till att de lämnade Estland i början av 1990-talet. Herrgården råkade ut för en brand 1996 så idag är det bara murarna kvar.

Vid Rohuküla vägen går det inte att missa Ungru slottets resliga ruiner (30). Det började byggas 1893 av greven Ewald von Ungern-Sternberg. Den romantiska legenden berättar att grevens älskade lovade att gifta sig med honom på ett villkor; han skulle bygga en kopia av ett slott som finns i Merseburg, Tyskland. Och det gjorde greven. Detta giftermål blev dock aldrig av, för kvinnan dog och slottet blev aldrig riktigt färdigbyggt. Idag återstår bara ruinerna men väggarna är så pass välbevarade att byggnadens reslighet framgår tydligt. I närheten av Ungru finns ett annat äldre Ungru som det dock inte finns några spår av mer än sägner. Tsaren Peter den stores gjorde ett oanmälat besök på Ungru år 1715. Han bjöds på middag och när tsaren satte sig vid middagsbordet la han märke till att

ovanför dörren hängde en tom tavelram. När han började titta sig runt i rummet såg han sin arkerival Karl XII porträtt bakom en kakelugn. Tavlan hade troligen gömts i all hast när Peter den store kom. Då ropade Peter: "Jaha broder Karl, nu är det din tur att gömma sig bakom ugnen! Kanske hänger det på en strid så är det jag som får sitta där bakom ugnen." Med dessa ord lyfte han tillbaka tavlan på sin plats och fortsatte att äta. Värdepåret kunde andas ut.

Färden går vidare till Rohukülas hamn (31), från början en hamnanläggning byggd strax före andra världskriget av militären. Hit gick också tåg från Tallinn. Idag används hamnen mest för färjetrafik till Hiiumaa (Dagö) och Vormsi (Ormsö). Här finns också en hamn för gästande båtar.

Vormsi är i storleksordningen den fjärde största (93km²) ön i Estland och hit tar det 45 minuter med färjan. Om hur Vormsi fick sitt namn finns det flera historier om. En är att en isländsk viking vid namnet Orm gav ön namnet. En annan är att ön

var så full av ormar att den fick heta ormarnas ö, Ormsö. I urkunderna är ön första gången omnämnd 1391. Fram till 1944 befolkades ön främst av estlandssvenskar, som troligen hade anlänt till ön redan på 1200-1300-talet från södra Finland och Sveriges östra delar. 1938 bodde det runt 2600 personer på ön men i samband med andra världskriget flydde de flesta till Sverige. Idag bor det bara runt 330 personer på ön men befolkningen utökas markant på somrarna. Vormsis huvudvägar bildar en åtta och de kallas för den östra och den västra rundan. Den bästa känslan för ön får den som färdas med cykeln. Längs vägarna ligger små byar med idel svenska namn.

Byarna på öns östra del är något bättre bevarade och här kan man se de typiska Vormsihus med glasade verandor. Strax före Norrby (32) svänger vägen till vänster mot fyren som byggdes 1935. Den som står vid fyren och tittar över Voosi sundet (Osesundet) så ser man Noarootsi halvön (Nuckö) och Ramsi udden (Ramsholms udde). Av de östra

VORMSI

Vormsi (Ormsö) är Läänemaas största ö och här har den gamla estlands-svenska kulturen varit dominerande fram till andra världskrigets slutskede. På Vormsis kyrkogård ligger världens största samling av solkors. Ön har flera natursköna ställen att beskåda och bäst görs detta från en cykel. Öns största kulturella evenemang är S:t Olovsdagen i slutet av juli. Då hörs åter det svenska språket talas. Många estlandssvenskar har fått tillbaka mark och har nu sommarhus på ön. Här finns flera ställen att övernatta och äta på samt en mataffär som varit öppen sedan slutet av 1800 talet. Flyttfåglar finns i tiotusental under vårens långa stränderna. Du ser stora mängder av bergänder, alfåglar, änder och viltkindade gäss.

delarnas byar är Diby och Rälby (33) bäst bevarade. Namnet Rälby, Reval by, kan komma från Reval, det svenska och tyska namnet för Tallinn. En teori är att byns invånare kom från Reval.

Där västra och östra halvans vägar korsas står S:t Olofs kyrka (34). På stenen som står framför kyrkan har man ristat in fyra årtal: 1219, 1632, 1772 och 1929, de noterar kyrkans byggnadsår och när större ombyggnationer gjorts. Den första kyrkan på ön var en träkyrka. På 1300-talet kompletterades kyrkan med stenbyggnad som idag är kor. I altarrummet finns takmålningar. Det var först på 1600-talet kyrkan fick sitt nuvarande fyrkantiga avlånga formen. Efter att de flesta estlandssvenskar lämnat ön 1945 lämnades kyrkan tom och användes som lagerlokal. I slutet av 1980-talet började kyrkan att renoveras och 1990 på S:t Olofsdagen, den 29 juli återinvigdes den. Bredvid kyrkan ligger den stora kyrkogården omgärdad av en stenmur. Här vid huvudingången står en av de få kvarvarande minnesmärken över de som stupade under Estniska

självständighetskriget. Sådana minnesmärken fanns i stort antal före andra världskriget men uppskattades inte av sovjetmakten och togs därför bort. Men inte denna. Orsaken är förmodligen att texten på den resliga stenen är på svenska. På kyrkogården hittar man världens största samling av solkors. Dessa började att användas på ön på 1700-talet.

Vid fortsättningen längs västra vägringen kommer vi fram till Saxby (35). En bit utanför Saxby finns en gammal vacker gjutjärns fyr som reser sig 24 meter över marken. Vi fortsätter längs vägen kommer fram till Suuremõisa (Magnushof), där än idag herrgårdens ruiner och den gamla tillhörande parken kan skönjas bland de stora parkträden. Här bakom höga murar levde herrskapet Stackelberg ett liv väsensskilt från sina grannar, bönderna och fiskarna. Vid västra ringens slut, strax före centralbyn Hullo, svänger vi till höger och åker mot Rumpo halvön (36). Den långsmala halvön påminner lite om en svans, därav också namnet Rump (jämför det svenska

ordet rumpa). Stora delar av Rumpo är naturskyddat område. Här finns ett par pensionat, en badstrand och en enklare tältcamping. Rumpo är mycket naturskönt. Här hittar du också den ovanliga strutlaven.

På tillbaka vägen från Rumpo kommer vi fram till Hullo (37), öns centrum. Denna by befolkades förr av vad som ansågs lite mer välbärgade invånarna. På högra sidan av vägen ser man ruiner av den ryskortodoxa kyrkan som byggdes under russifieringsvägen 1889. Ett par årtionden före och fram till andra världskriget var sommargäster en vanlig syn på Orsmö. I Hullo byggdes ett par pensionat för deras ändamål och de är kvar än idag. Längs bygatan reste nykterhetsrörelsen 1938 ett hus som senare användes mer för allmänna sammankomster. Mitt emot denna byggnad börjar en skogsstig som leder till Barons sten. Denna är ett flyttblock där man har ristat in en text på tyska som handlar om den sista baronen på ön von Stackelberg. En föga populär person som var känd för sin hårdhänta hantering av de boende på ön.

ORU

Oru kommun är porten till Läänemaas norra del. Här börjar Silma natur-skyddsområde med sina fiskelek-platsar, strandängar och rikligt fågelliv.

NOARROOTSI

Det gamla estlandssvenska området Noarootsi (Nuckö) som består av själva halvön Noarootsi och fastlandsom-

rådet norr och öster om denna över-raskar sina besökare med att ha två-språkiga skyltar för ortnamnen. Här finns vackra sandstränderna och fina tallskogar. Svenskarna kom till de est-niska kusttrakterna och oarna på 1200-talet och var fria bönder till skillnad mot det livegna estniska folket. Om en svensk gifte sig med en est förlorade svensken sina särskilda privilegier. På så sätt bevarades och utvecklades svenskarna sin egen kultur och det gamla språket bevarades. De est-landssvenskar som lämnade sina hem i slutet av andra världskriget har nu börjat återvända tillsammans med sina barn och barnbarn. Svenska inslag i form av sommarstugor och bilar är därför vanliga på Noarootsi.

Rundtur till norra Läänema

För att lära känna Läänemaas norra del och de gamla estlandssvenska områdena åker vi från Haapsalu mot Keila. Snart hamnar vi i närheten av Silma natur-skyddsområde (38), som sträcker sig över Haapsalus inre vik och dess närområden med vassrika småsjöar där fiskarna leker. Områdets naturvärde höjs av de strandängar där 206 arter av fåglar häckar. Bland dessa fåglar kan nämnas havsörn och fiskljuse. För att komma till naturskyddsområdets centrum måste man åka ända fram till Saunja busshållplats och där svänga till vägen som leder till byn Saunja och åka längs denna väg ända fram till sjön.

Om man istället fortsätter att åka längs Haapsalu-Keila vägen kommer man fram till Linnamäe (39). På höger sida strax innan avtagsvägen mot Noarootsi finns Linnamäes gamla elstation byggd i sten 1927 som är en av de äldsta kraftstationerna i Estland. I Linnamäe svänger man av mot Noarootsi (Nuckö). Vid Jõe busshållplats höger om vägen kan man hitta vandringsled och område där Salajõe (40) (den hemliga ån) försvinner ner i underjorden. Den 12 km långa ån börjar vid Väike-Rootsi byns (Lilla-Sverige) våtmark och försvinner delvis under jorden på olika ställen. Från Salajõe fortsätter vi mot Noarootsi halvön och passerar ett lågt område utan träd mellan Nuckö och

fastlandet, som på grund av översvämningar kallas för Atlanten. Noarootsi var från början en ö som under tiden på grund av markhöjningen (ca 2-3mm/år) har vuxit ihop med fastlandet.

Därefter kommer man fram till Noarootsis kyrka och prästgården (41). Noarootsis Heliga Katarina kyrkan byggdes i kalksten och granit runt år 1500 i sengotisk stil. Liksom många andra kyrkor fungerade även denna som under medeltiden som fästning. Bland inredningen är det värt att titta på dopstenen (ca 1500), predikstolen och en grav med skrift i barockstil tillägnad prästen Martin Winter (1630). I nischen vid ingången finns en sten med kungen Carl XVI Gustavs underskrift. Han och drottning Silvia besökte Noarootsis kyrka år 1992. På andra sidan av vägen snett mitt emot kyrkan står Läänemaas äldsta träbyggnaden, prästgården från 1600-talet. I den bodde svensken Sven Danell i 7 år på trettioalet, han verkade som präst i området. Danell skrev en bok om åren, Guldstrand, och han blev senare biskop i Skara i Västergötland.

Strax före Pürksi (Birkas) svänger vägen av mot Lyckholms herrgård och museum (42). Herrgården byggdes 1662 med estniska namnet Saare och tillhörde sedan början av 1700-talet och fram till andra världskriget ätten von Rosen. Efter att Estland åter blev självständig (1991) köpte Gustav von Rosen, sonen till sista ägaren, tillbaka ruiner av sitt gamla hem. Han lät rekonstruera herrgårdens stall där

han 1997 öppnades ett museum som presenterade lokal historia samt vardagsredskap. Därefter återuppbyggde han hela herrgårdens huvudbyggnad. Från Lyckholms herrgård börjar en vandringsled i Silma naturskyddsområde.

I Noarootsis centrum, Pürksi (43) (Birkas), ligger Nuckö gymnasieskola, där ett av de obligatoriska ämnen är svenska språket samt Nordens historia och kultur. Gymnasiet utnyttjar också Pürksis äldsta byggnaden – herrgården, byggd på 1600-talet. 1920-1943 höll den svenskspråkiga Birkas folkhögskola till i byggnaden. Det var den första utbildningsanstalten där ungdomar från de svenska områdena samlades. I herrgårdens park växer det i Estland sällsynta trädet vit bok. Om man fortsätter vägen förbi Pürksi mot havet kommer man till den lilla byn Österby (44). Ja den heter Österby både på svenska och estniska! Härifrån strax efter byn vid hamnen hade man förr i tiden bältförbindelse med Haapsalu. På vintrarna då isen bär finns en vinterväg över till staden. I Österby finns även en liten badstrand.

Om man åker tillbaka och istället för att svänga av mot Haapsalu åker norrut hamnar man i Riguldi (Rickul) och dess granne Nõva (Neve). Detta område lockar framförallt dem som tycker om att röra sig i naturen och njuta av de långa sandstränderna. Den sandiga jorden och tallskogen dominerar området där blåbärs-, lingon- och svamp finns i övermått. Bland sommargästerna är det förstas de populära

NÖVA

I Läänemaas nordöstra del ligger Növa (Neve) som är favoritplats för dem som tycker om att plocka bär och svamp men också bland dem som njuter av vandringar i tallskogar och på ensliga sandstränder. Növas sandstränder är särskilt populära bland vindsurfare. I de enorma tallskogarna häckar en del unika fåglar, här finns också Növas naturskyddsområde; Läänemaa Suursoo och Leidisoo.

Riguldi-Növas sandstränder och sanddyner som lockar. I Rickul ligger också Roosta stugby och dess fina sandstrand (45). Några kilometer från Roosta finns Rooslepas (Roslep) kyrkogård och kapell (46). Enligt källorna byggdes det 1835 och finansierades av Mathias Roesler som ursprungligen var från byn Rooslepas by och på den tiden arbetade som skrivare på Riguldís herrgård. 1932 besöktes kapellet av svenska kronprinsen Gustav Adolf senare kung Gustav VI Adolf. Som minne av hans majestäts besök kan man se en autograf som är inristat i en sten som murats in i kapellets vägg. Rooslepas kapell som successivt förfallet sedan andra världskriget stod länge i ruiner men har nyligen renoverats. Den första gudstjänsten hölls hösten 2006. Tidigare fanns ett kapell i trä på platsen som uppfördes på 1600-talet och som först flyttades till Suttlepa (Sutlelep) och senare därifrån till estniska friluftsmuseet i Rocca al Mare, Estlands Skansen.

Efter Rooslepa kommer man fram till Dirhami (47) (Dirhamn). Det är den enda isfria hamnen i västra Estland och i denna vik övervintrar tiotusentals knipor och alffåglar. Tittar man österut kan man se en udde som heter Pöösaspea (48) (Spilthamn), som är en mycket viktig orienteringspunkt för flyttfåglar. Det är här som flyttfåglarnas flygväg går åt två håll. På Pöösaspea udden finns en internationellt erkänd fågelskådningsstation. För dem som är intresserade av sovjetarméns befästningar kan området erbjuda vissa sevärheter. Vid vackert vä-

der kan man både från Dirhami och Pöösaspea udden se den 4,8 km² stora ön Osmussaare (49) (Odensholm), i storleksordningen 14:e ön i Estland. Sitt svenska namn har ön fått från den skandinaviske asaguden Odin, som enligt legenden är begravnen just här. Före andra världskriget befolkades ön av estlands-svenskar. Sommaren 1940 var alla 130 öbor tvungna lämna sina hem så att den sovjetiska militären kunde lägga en bas där. Ett tag var det 3000 soldater på den smala ön många var sysselsatta med byggnationer av olika slag. De gigantiska underjordiska försvarsbyggnaderna finns delvis kvar på ön än idag. På ön placeras en enorma kanoner som skulle kunna skjuta spärrelld till Finska vikens mitt. En motsvarande anläggning fanns på Hangö i Finland. På så sätt var det svårt för fartyg att komma in mot Tallinn och S:t Petersburg. Förutom det kan man se ett svart-vit målat fyrtorn byggt 1954 och ruiner av ett kapell som var byggt 1766. Det speciella för ön är också dess 8 meter höga klintkust på norra delen vid fyren. Lite spännande är de så kallade gnejs blocken. Det är sten som utsalts för hög värme i samband med den meteorit som slog ned i vattnet utanför Osmussar för 540 miljoner år sedan. En krater i havet vid Neugrund är andra synliga bevis från händelsen. Efter att ön i några år stått obefolkat har nu en familj flyttat dit. Till Osmussaare kan man åka med en förbeställd båt från Dirham.

Någon kilometer före Növa visar vägskylten på avfarten mot Peraküla (50). Nära

denna by börjar en kullerstensväg som är byggd före första världskriget. Denna väg går till den källrika sjön Allikajärv. I Peraküla trakten finns det flera små sjöar, som omringas av upp till 5m höga sanddyner. Från Peraküla träsksjö börjar än Uuejõe (nya än) vars ämynning ändras hela tiden. Här växer vit näckros och för estniska fastlandet unika gotlandsag. När man är i Peraküla kan man titta in på Põlluotsas privata gårdsmuseum, som visar gamla jordbruksredskap.

Növas kyrka (51) hittar man lätt eftersom kyrkotornet syns lång väg. Enligt legenden var det några sjömän i nöd utanför Növa som på grund av dimma inte visste var fastlandet låg. Då svor de en ed och sa att om de kommer till stranden i säkerhet skall de bygga en guds boning. Genom dimman hörde de tuppen gala och åt det hållet lyckades de föra båten. De gick i land och såg där på en höjd en väderkvarn. Där byggde de en kyrka som krontes med en tupp allra högst upp. Növas S:t Olavs kyrka är byggd av trä sannolikt på 1700-talet. Det är en av Estlands minsta kyrkor. I fönstren finns målningar gjorda på pergament som skall likna flerfärgade glasrutor.

Norr om Növa samhälle ligger den vackra Keibu viken. Här finns bestånd av vårtbjörkar eller masurbjörk som de också kallas. Söder om Növa ligger Vesikijärvesjön (52) som blev sjö för cirka 4500 år sedan på grund av landhöjning. Längs stränderna finns på vissa håll stora sanddyner som kan bli upp till 10 meter höga.

LÄÄNEMAA

Naturskyddsområden

- 1 Konstnären A Laikmaas museum
- 2 Lääne-Nigulas kyrka
- 3 Koelias hembygdsmuseum
- 4 Vontkülas storkbo
- 5 Minnesmärke för deporterade, Risti
- 6 Marimetsa våtmark
- 7 Koluveres borg
- 8 Kullmaas kyrka, Rohumägi
- 9 Kasaris gamla bro
- 10 Kirbla kyrka och höjder
- 11 Lihulas biskopsborgs ruiner, herrgård, park, museum och turisinformation
- 12 Karuses kyrka
- 13 Vattlas fornborg
- 14 Vattla herrgård
- 15 Hanila kyrka och museum
- 16 Virtsu hamm
- 17 Kõmsi forngrovar
- 18 Kukkeranna och Uisu klint
- 19 Saleveres kulle och vattenkälla
- 20 Centrum för Matsalu nationalpark och museum
- 21 Keskevere herrgård
- 22 Martina kyrka
- 23 Suure-Lahtru herrgård

- 38 Centrum för Silma naturskyddsområde
- 39 Linnamaes gamla elstation
- 40 Salajõe ä
- 41 Noarootsis kyrka och prästgård
- 42 Lyckholms herrgård och museum
- 43 Pürksi, centrum på herrgård, park, museum och turisinformation
- 44 Oserby
- 45 Roosta strand och stugby
- 46 Roosleps kapell och kyrkogård
- 47 Dirhamis hamm
- 48 Spitham, Põõsaspea udde och flyttblock
- 49 Osmussaar – klint, fyrtorn, försvarsbyggnader och kapellruiner
- 50 Perakülas museum
- 51 Novas kyrka
- 52 Veski sjo

- 1 Odensholms naturskyddsområde
- 2 Nova naturskyddsområde
- 3 Läänemaa Suursoes naturskyddsområde
- 4 Kuremaa NSO
- 5 Silma naturskyddsområde
- 6 Salajõe-naturskyddsområde
- 7 Rumpo naturskyddsområde
- 8 Västra Estlands och öars biosfära-SO
- 9 Marimetsa naturskyddsområde
- 10 Lihula landskaps skyddsområde
- 11 Matsalu Nationalpark
- 12 Laelatu-Puise naturskyddsområde
- 13 Nehatu naturskyddsområde
- 14 Tuhu naturskyddsområde

- 24 Haeskas utkikstorn
- 25 Puises udde
- 26 Kiidevas museum
- 27 Ridala kyrka
- 28 Pullapää
- 29 Nedlagd sovjetisk flygbas
- 30 Ungru slott
- 31 Rohukülas hamn
- 32 Norrby
- 33 Diby och Ralby
- 34 Vormsi kyrka
- 35 Saxby fyr
- 36 Rumpohalvön och naturskyddsområde
- 37 Hullu by

- vass
- myrmark
- sjukhus
- hamn
- musen
- badstrand
- boende
- matställe
- bank
- gästhamn
- fornlämning
- byggnadsminne
- kyrka
- fyr
- fågelskådningstorn
- tältplats
- minnesmärke
- flyttblock
- klint, berg
- träd

LÄÄNEMAA – FÅGLARNAS och DEN ORÖRDA NATURENS LAND

Läänemaa vilket betyder västra länet är ett lågt och enrikt kustnära landskap med många vikar, småöar och våtmarker. Länet rikedom är dess långa historia och den orörda naturen. I Läänemaa finns även några högre platser: Osmussaare (Odensholm) och Kuke-rannas kustklippor, Även Salevere Salumägis, Kirblas och Pullapääs kullar erbjuder fina vyer. Turister från Sverige brukar uppskatta de glest befolkade sandstränder, landsbygden som påminner om ett Sverige från förr och de små samhällenas gamla träbebyggelse. Allt fler svenskar kommer för att koppla av och bli ompysslad på någon av Haapsalus SPA anläggningar.

De flesta fågelintresserade känner till Matsalus naturskyddsområde, som är störst i Europa och med flest fågelarter som häckar och stannar till här, sammanlagt ungefär 250 fågelarter.

Läänemaas historia börjar vid sten-

aldern, då marken höjdes upp ur vattnet och de första människorna bosatte sig i dessa områden. Den tidens tecken kan man hitta i Kaseküla där det finns stensättningar samt gravarna i Kömsi och Poanse. Pampiga är också urtidens borgen i Vatta, Kullamaa och Hallimäe.

På 1200-talet koloniserade svenskarna Noarootsi, Osmussaare och Vormsi öarna. Än idag har dessa ställen bevarat de svenska ortnamnen och byarna. Bäst syns detta på Vormsi och Noarootsi.

Biskoparnas tid i Läänemaa pågick med början från 1200-talet och gör sig påmind genom biskopsborgen i Haapsalu och borgen i Lihula.

Läänemaas pärlor är kyrkorna från medeltiden. Redan i slutet av 1200-talet uppfördes kyrkorna i Ridala, Lääne-Nigula och Kullamaa. Medeltida kyrkor hittar man dessutom i Kirbla, Martna, Hanila, Karuse samt på Noarootsi och Vormsi. Före 1300-talets mitt hade man rest alla av de viktigaste sockenkyrkorna. Byggandet av kyrkor underlättades av den lätt hyvlade lokala kalkstenen. Alla de

äldsta kyrkorna är uppförda i typisk gotisk stil, de är enskeppiga och utan torn. De medeltida kyrkorna är ganska små, men de har mycket vackra proportioner och fin rumsbildning. Det finns många legender som är knutna till dessa kyrkor och tack vare det har kyrkorna fått en extra spännande dimension. På Ridala och Karuse kyrkogårdar hittar vi i Estland unika trapetsformade gravstenar. På svenskon Vormsis kyrkogård finns världens största samling av solkors.

Läänemaas herrgårdar är en sevärdhet i sig, dem kan man hitta i Keskvare, Suure-Lähtru, Lihula, Vatta, Pürksi (Birkas) och på andra platser. Idag är Läänemaa en populär plats för estniskt sommarboende men även många estlandssvenskar äger mark där de sätter upp sina sommarhus eller renoverar gamla gårdar. På Noarootsi, i Paslepa (Paslep) har Estlands president sitt sommarresidens.

I länet Läänemaa finns 12 kommuner, var och en av dem intressant på sitt sätt. Läänemaas centrum är kurortstaden Haapsalu. Här i borgen från 1200-talet lever också legenden om den Vita damen.

